

Trebenna'dan Trophilos Oğlu Loukios'un Adak Sunağı

The Votive Altar of Loukios Son of Trophilos from Trebenna

Ahmet ÇELİK *

Öz: Trebenna antik kenti, Lykia-Pamphylia yaklaşık keşim noktasındadır ve ormanlık bir arazide Akdeniz'i yüksekten gören bir konuma sahiptir. Trebenna örneği yaklaşık dikdörtgenler prizması biçiminde kireçtaşı bir sunaktır. Ön yüzde bir büst bulunur ve tepe kısmında iki satır Hellence yazıt yer alır. Tanrı/tanrıçalara katı ya da sıvı çeşitli sunular için kullanılan sunaklar, son derece çeşitli formlarda yere sabit ya da taşınabilir olabilmektedir. Bazı sunaklar ise adak sunağı olarak tanımlanmaktadır. Anadolu'da Trebenna örneğine benzer şekilde yaklaşık dikdörtgenler prizması formulu adak sunaklarının üzerinde çeşitli tanrı büstleri ve/veya yazıtları bulunan Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait örnekler bilinmektedir. Bu tip sunaklarda büstü bulunan tanrı/tanrıça genelde onları simgeleyen bir veya birkaç atribüt ile gösterilebilir. Ayrıca varsa bazı sunak yazıtlarında doğrudan adanmış olduğu tanrı/tanrıçanın ismi de geçmektedir. Bununla beraber üzerinde büst bulunan bazı sunaklar ile özellikle Trebenna yakın civarında, üzerinde büst bulunan bir kısım lahit teknesi/kapağı MS II-III. yüzyıla tarihlenebilmektedir. Bu bağlamda Trebenna'dan adak sunağı Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde MS II-III. yüzyıla tarihlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Trebenna • Sunak • Taşınabilir • Adak • Hermes • Roma

Abstract: The ancient city of Trebenna is located at the approximate intersection of Lykia and Pamphylia in a forested area overlooking the Mediterranean. A limestone altar, approximately in the shape of a rectangular prism, was found at the site. There is a bust on the obverse and there are two lines of ancient Greek inscription at the top. Altars used for various solid or liquid offerings to gods/goddesses can be fixed or portable and have very varied forms. Some are defined as votive altars. Examples from the Roman Imperial Period are known in Anatolia, carrying busts of various gods and/or inscriptions on rectangular-shaped votive altars, similar to this Trebenna example. The god/goddess whose bust is present on these types of altars are generally depicted with one or more attributes symbolizing them. In addition, in some altar inscriptions, if any, the name of the god/goddess to whom it is directly dedicated is also mentioned. Some altars with busts on them, as also some sarcophagus vessels/lids with busts on them, especially in the vicinity of Trebenna, can be dated to the IInd-IIIrd century A.D. In this point of view this votive altar from Trebenna can be dated to the IInd-IIIrd century A.D. in the Roman Imperial Period.

Keywords: Trebenna • Altar • Portable • Votive • Hermes • Rome

Giriş

2.6.99 Envanter Numaralı yaklaşık dikdörtgen formulu sunak, Trebenna antik kentinde yüzeyde tespit edilerek Antalya Müzesi envanterine kazandırılmıştır¹ (Fig. 1-8). Müzede sunağa ilişkin bilgi son

* Doç. Dr. Antalya Müzesi Müdürlüğü, Antalya. 0000-0002-7676-0079 | ahmetark.celik@hotmail.com
Burada sunulan çalışma Antalya Müze Müdürlüğü'nün 10.03.2021 tarih ve E-77492378-155.01-1202765 sayılı izni çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Makale Türü: Araştırma | Geliş Tarihi: 15/04/2024 | Kabul Tarihi: 27/05/2024; Çelik A. 2024, "Trebenna'dan Trophilos Oğlu Loukios'un Adak Sunağı". *Cedrus* XII, 151-164.

¹ Trebenna antik kenti Antalya ili, Konyaaltı ilçesi sınırlarında Çağlarca ve Geyikbayırı Mahallesi'nin güneybatı/batısında bulunur. Denizden yaklaşık 660 m yükseklikte kurulu antik bir yerleşimdir. Yerleşimin ismi kent yazıtlarında Trebenna olarak geçerken *Stadiasmus Patarensis*'te Trabenna olarak belirtilir. Ayrıca kent Tresena

derece kısıtlı olduğundan sunağın Trebenna antik kentinde nasıl bir yerde bulunduğu veya hangi yapıdan getirildiğine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla sunağın nerede kullanıldığına dair bir değerlendirme yapmak en azından şu aşamada mümkün değildir. Bununla beraber üzerinde yazıt ve büst bulunan bu sunağın konu edilmesi hem Trebenna hem de benzer tipteki sunakların daha anlaşılır hale gelmesine küçük de olsa bir katkı sağlayacaktır.

Sunak (Env. No: 2.6.99)

Yaklaşık dikdörtgen biçimli kireçtaşı sunak 40 cm yüksekliktedir. Sunağın üst kısımda genişliği 22 cm ve derinliği 18 cm'dir. Gövde eni 16 cm iken derinliği ise 12 cm'dir (Fig 1). Sunağın ön yüz merkezinde oldukça yıpranmış bir büst yer alır. Büstün sol göğüs-omuz üstünde neredeyse belirsizleşmiş bir nesne bulunur.

Merkezi alandan üst bölüme (taç kısmına), yukarı doğru genişleyen üç silmeyle geçilir. Alttaki iki silme yaklaşık aynı ende iken üst silme daha geniştir. Silmelerden sonra yaklaşık dikdörtgen formlu düz bir alan oluşturulmuştur ve burada iki satır halinde Hellence yazıt bulunur. Ancak yazıt silinerek büyük oranda belirsizleşmiştir. Yazıtlı bölümün üst kısmında ise yine bir alan açılmıştır ve karşından buraya bakıldığında sol tarafta hatları belirgin temsili bir akroter işlendiği anlaşılmaktadır. Fakat sağ taraf kırıldığından ilk halinde işlenmiş olması muhtemel akroter kırılarak belirsizleşmiş olmalıdır. Akroterli bölümün merkezinde ise içe kıvrık boğa boynuzu (?) veya hilal (?) uçlarına benzer bir motif işlenmiştir.

Eserin ön yüzünde kaide bölümü büyük oranda kırılmıştır ve noksandır. Ayrıca sunağın arka yüzü kabaca tıraşlanmış olup burada herhangi bir motif işlenmemiştir (Fig. 2).

Fig. 1. Sunak (Ön Yüz)

Fig. 2. Sunak (Arka Yüz)

ve Perbaina olarak da adlandırılmıştır. Trebenna, Roma Çağı'nda resmi olarak Lykia Eyaleti sınırlarında bulunmaktayken Doğu Roma İmparatorluk Dönemi'nde kesin olarak bir Pamphylia kentidir (Onur 2005, 7). Tarım terasları, mortarium, orbis, litus, pres yatağı ve şarap işliği gibi kalıntılardan Trebenna'da antikçağda zeytin ve üzüm tarımının yapıldığı, dolayısıyla burasının bir zeytinyağı ve şarap üretim merkezi olduğu anlaşılmaktadır (Bulut 2018, 676 vd.). Trebenna'da çok sayıda lahit ve ostohek tespit edilmiştir (Çevik *et al.* 2003, 265-267). Ayrıca söz konusu sunağı fotoğraflayan arkeolog Gökhan KAYIŞ'a çok teşekkür ediyorum.

Sunağın sol dar yzüne karşıdan bakılınca merkezinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır, boş bırakılmıştır. Ön yzüne benzer şekilde, sol dar yzün üst bölüme, yukarı doğru genişleyen üç silme ile geçilir. Ayrıca buradaki taç kısmına akroter-boynuz/hilal (?) düzenlemesinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak sol dar yzünün üst kısmına karşıdan bakılınca sağ yanda bulunması büyük olasılık dâhilinde olan akroter kırık ve nokсандır (Fig. 3).

Kaide kısmı en fazla sol dar yzünde korunmuştur ve gövdeden kaideye giderek genişleyen iki silme ile geçilmektedir. Kaidenin sol tarafı kırık ve nokсандır.

Sunağın sağ dar yzünde de sola benzer bir düzenleme vardır. Fakat kaide kısmı kırık ve nokсандır (Fig. 4). Buna ilave olarak üst kısımda sol tarafa konumlandırılan akroter hattı ve boynuz/hilalin (?) uç kısmı izlenebilmektedir. Ancak sağ tarafta kırılma-yıpranma olduğundan burada işlenmiş olması gereken boynuz/hilalin (?) uç kısmı kırılarak belirsizleşmiştir. Bunun yanında akroter hattı zorlukla da olsa seçilebilmektedir.

Trebenna 2.6.99 Envanter Numaralı sunağın üst kısmı tarakla düzleştirilmiş bir yzeye sahipken bütün tahribata rağmen alt kısmında oturtma oyuğu görülebilmektedir (Fig. 5-6).

Fig. 3. Sunak (Sol Dar Yüz)

Fig. 4. Sunak (Sağ Dar Yüz)

Fig. 5. Sunak (Üst Görünüm)

Fig. 6. Sunak (Alt Görünüm)

Sunak veya *altar* antikçağ ve öncesinde üzerinde kurban kesilen ve tanrıya sunu yapılan mimari öge olarak tanımlanabilir². Bununla birlikte bu tip örnekler antikçağda *bomos ve hestia* olarak da adlandırılır³. Ayrıca *eskhara* (ızgara) yanık adaklarda kullanılan sunaklardır ve Roma Dönemi'nde sunaklar için *ara* kelimesi tercih edilmiştir⁴. Sunaklarda et, meyve, sebze, hububat, çiçek ve ekmek gibi katı özellikte nesnelere ile libasyon için kesilen kurban kanı, şarap, zeytinyağı ve su gibi sıvılar da sunu amacıyla kullanılabilir⁵. Libasyon, günahlardan arınma, yakarış, bir amaca ulaşma, dilek ve yücelme gibi anlamlar doğrultusunda uygulanmıştır⁶.

Antikçağda yere sabitlenmiş sunakların yanı sıra taşınabilir/portatif sunaklar da bulunmaktadır ve bu tip taşınabilir sunaklar tapınak, tören alanları veya konutlarda tercih edilmişlerdir⁷. Taşınabilir sunakların bir bölümü yuvarlak (silindirik veya makara tipli) bir forma sahiptir⁸. Portatif sunakların önemli bir kısmını ise yaklaşık dikdörtgenler prizması formundakiler oluşturur.

Dikdörtgen monolitik olarak da tanımlanan sunaklar kübik formdadır, üstte ve altta hafif çıkıntılı pervazlar bulunur ve erken örnekleri Klasik Dönem'de dahi görülür. Bununla beraber daha küçük/ince yapıda olan *arula* örnekleri özellikle Hellenistik ve Roma Dönemi'nde popüler olmuştur⁹. Ancak Küçük Asya ve Suriye'de görülen küçük, bodur, enli ve aşırı belirgin pervazlara sahip monolitik altar'lar Roma ve Hristiyanlık Dönemi'ne tarihlenmektedir¹⁰. Bunun yanında Anadolu'da Roma Dönemi kare/dikdörtgen formlu sunaklarda gövde, taç ve kaideyi önemli özellik olarak değerlendirmek mümkündür¹¹. Ayrıca Roma Devri Anadolu'sunda silindirik olanlar gibi dikdörtgen forma sahip sunaklar da genelde adak sunakları olarak kullanım görmüştür¹².

Adak sunakları da halka açık alanlarda, tapınak civarlarında, kutsal alanlar ile evlerde kullanılmıştır. Bazı adak sunaklarında adanmış olduğu tanrı/tanrıçanın ismi ve/veya kabartması

² Tekçam 2007, 11; Sunak/altar konusuna ilişkin daha detaylı bilgi için bk. Hasting 1908, 342-354; Yavis 1949, 54 vd.; Şahin 1972, 6 vd.; Fraser 1977, 13 vd.; Ohnesorg 2005, 3 vd.

³ *Bomos* için bk. Yavis 1954, 54, dn. 1; Coulton 2005, 127; Gürer 2006, 20; Kortanoğlu 2015, 88; Sunak Hellencede βωμός (*bomos*), ἑστία (*hestia*) ve ἐσχάρα (*eskhara*) biçiminde isimlendirilmiştir (Adıgüzel 2015, 7). Ayrıca *eskhara* sözcüğü, hem yakarak yapılan sununun gerçekleştiği yeri hem de din dışı ocağı tanımlar. Yine altar tablasındaki yanma yeri de *eskhara* olarak isimlendirilir. Kül altarları da *eskhara*'ların bir diğer tipidir (Gülsefa 2023, 51).

⁴ Nitekim *Ara Pacis* ve *Ara Pietatis* buna örnektir. Gürer 2006, 19-20; Bunun yanında sunak için *monumentum* sözcüğü de kullanılmıştır (Boschung 1987, 12; Tarkan 2011, 12).

⁵ Gürer 2006, 16-63. Ayrıca göksel ve yeraltı tanrıları için sunu/sunak biçimleri kendi içinde farklılıklar barındırabilir (Yavis 1949, 54-55; Estin & Laporte 2002, 62-63).

⁶ Kırdemir 2000, 163 dn. 19.

⁷ Gürer 2006, 16-63. Sunaklar yuvarlak, kare ya da dikdörtgen şeklinde olabilmektedir. Basit sunaklar bel yüksekliğinde, 1 m²'lik bir taş blok veya silindir formdadır (Gülsefa 2023, 43).

⁸ Hellenistik Dönem yuvarlak veya silindirik ya da makara tipli sunaklar için bk. Berges 1986, 1 vd.

⁹ *Arula*, tam boyutlu sunaklardan farklı olarak, kurban ateşini destekleyemeyecek kadar küçük olan ve yalnızca birkaç köz parçası alacak kapasitede küçük sunaklar olarak tanımlanabilir (Yavis 1954, 154, 171-173); Hellenistik öncesi *arula* örnekleri için ayrıca bk. Swindler 1932, 512-515; Brooner 1947, 216-221.

¹⁰ Yavis 1954, 154.

¹¹ Roma Dönemi Küçük Asya'da silindirik ve kare şeklinde temelde iki ana sunak türü kullanılmıştır. Bu altarlar gövde, taç ve kaide kısmından oluşurlar (Coulton 2005, 130).

¹² Uygun 2021, 8.

bulunabilir¹³. Küçük adak sunakları olarak da tanımlanan bazı adak sunaklarının asıl kullanım işlevleri bilhassa yazıtları sayesinde öğrenilebilmektedir. Ancak zerindeki betimlemeler de sunağın kullanım işlevini açıklamada yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte kk adak sunaklarının tütsü yakmak için de kullanıldığı ve yukarıda belirtilen alanlara ek olarak tapınaklar, nekropol alanları ve nadiren mezarlarda da kullanım gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca benzer forma sahip kk adak sunakları farklı tanrılara/tanrıçalara adanabilmektedir. Bununla beraber adanan tanrı/tanrıçaya has bir adak sunağı formundan söz edilemez. Yani adanan tanrı/tanrıçanın adak sunak formunun biçimlenmesinde bir etkisinin olmadığını belirtmek gerekir. Bunun yanı sıra bazı kk adak sunakları üzerinde daha nitelikli işçilik görülürken kimi örnekler ise daha niteliksiz yerel üretim özelliği gösterirler ve bu tip kk adak sunaklarının tarihlenmelerinde kronolojik zorluklar bulunmaktadır¹⁴. Ayrıca Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde Anadolu'nun pek çok yerinde üzerinde bstlerin olduğu yazıtlı/yazıtsız dikdörtgenler prizması formunda adak sunakları bulunmaktadır¹⁵.

Söz konusu sunağın getirildiği Trebenna, Pamphylia ve Lykia kesişim noktasında yer almakla beraber özellikle Lykia'da benzer tipteki sunakları incelemek yerinde olacaktır. Taşınabilir dikdörtgen prizması formundaki kk adak sunakları, Roma Dönemi Lykia'sında genellikle Artemis kültü için önemli bir rol üstlenmiştir ve bu sunaklar kabartmalı-yazıtlı ya da sadece yazıtlı olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır¹⁶. Buna ilaveten Roma Dönemi'nde Lykia'da bilhassa yazıtlı adak sunakları yaygınlık gösterir ve bu yaygınlığın temel sebebi ise Roma Dönemi dinsel yaşamında yaşanılan değişim olarak yorumlanır¹⁷. Ayrıca Lykia'da yoğunluk Artemis olsa da başka tanrılara da sunaklar adanmıştır. Örneğin Lykia sınırlarındaki Kemer ilçesi, Ağva Deresi civarından getirilip Antalya Müzesi'ne kazandırılan dikdörtgen prizması biçimindeki sunak Herakles'e adanmıřtır¹⁸.

Yazıt

[Α]ουκίου Τροφιλί[ο]υ

[Α]ντιόχου Ἀρτο[ῦ]

Artas oğlu Antiokhos oğlu Trophilos'un oğlu

*Loukios*¹⁹ (bu adağı sundu).

¹³ zdemir 2018, 330 dn. 4.

¹⁴ Orhan 2023, 65-67.

¹⁵ rnekler için bk. Akyürek şahin 2007, 80; Baldıran & Gider 2014, 21-27; zdemir 2018, 332, 339 fig. 2-4; Baldıran 2019a, 29-39, 75-77, 112-117 kat. no. 10-11, 16-17; Abay 2020, 199-206; Uygun 2021, 9; Yalçın 2023, 38-52, 69, 84 vd.

¹⁶ Korkut 2008, 729; Lykia sınırlarındaki Limyra'dan dikdörtgen prizması formunda adak sunak örnekleri için ayrıca bk. Blakolmer 1999, 265-266; Wörrle 1999, 269-274.

¹⁷ zdemir 2018, 330 dn 4.

¹⁸ Anlatıma konu bu sunak üzerinde Hellence 6 satır halinde "εὔχην Ἡρακλεῖ Ἐπηκόω Μ. Τέρτιος Καλουείσανος ὑπὲρ ἀνθρώπων καὶ τετραπόδων" biçiminde bir yazıt bulunur ve "*Marcus Tertius Calvisanus, insanlar ve drtayaklılar (hayvanlar) için, duaları işiten Herakles'e adadı*" yazmaktadır ve bu sunak 212 yılı sonrası olmak kaydıyla MS III. yüzyıla tarihlendirilmiştir (elik 2020, 127-139).

¹⁹ *Lucius Trophilos* olarak da anlaşılabilir.

Fig. 7. Sunak (Yazıt)

Ortalama harf yüksekliği 1 cm olan yazıttan anlaşıldığına göre; Trebenna'da yaşayan *Loukios* adında bir erkek bu sunağı adamıştır. Babasının ismi *Trophilos*, dedesinin adı ise *Antiokhos*'tur. Sunağın adandığı sırada babası veya dedesinin hayatta olup olmadığı anlaşılamamaktadır ancak ortalama bir insan ömrü düşünüldüğünde dedesinin babası *Artas*'ın büyük olasılıkla öldüğü söylenebilir. Ayrıca babası, dedesi ve dedesinin babasını isim isim sayması, bu adamın devrinde Trebenna'nın önemli/taninan bir ailesine mensup olduğunu göstermelidir.

Büst

Trebenna sunağının ön yüz merkezinde bulunan büst 13 cm yükseklik ve 11 cm genişliğe sahiptir. Ancak büst aşınarak büyük oranda belirsizleşmiştir (Fig. 8). Özellikle baş/yüz kısmında büyük tahribat görülmekle beraber alın-burun-çene kısmında dikey düzensiz bir hat izlenebilmektedir. Bunun dışında yüzde seçilebilen herhangi bir uzuv yoktur. Fakat tüm yıpranmışlığına rağmen öncelikle bu büstün geniş omuz yapısıyla eril birine ait olduğunu belirtmek mümkündür. Sunaklarda bu tip eril figürler genelde tanrısal kişilikler olup örneğin Zeus, Helios, Men ve Hermes gibi tanrılara adanmış sunaklar bilinmektedir. Bu bağlamda adandığı tanrının kimliğinin belirlenmesine yönelik olarak tip ve atributları üzerinden muhtemel kimlikleri irdelemek ve böylece asıl kimliği belirlemek faydalı olacaktır.

Fig. 8. Sunak (Hermes Büstü)

Roma İmparatorluk Dönemi Anadolu'daki adak sunaklarında Zeus'a ait büstlerde tanrı uzun saçlı-sakallıdır, elinde asa tutmaktadır ve yanında üzüm salkımı, buğday başağı, şimşek demeti veya çift ağızlı balta gibi atributlarıyla gösterilmektedir²⁰. Trebenna sunağında ise asa, üzüm salkımı, buğ-

²⁰ Konya ili, Beyşehir ilçe sınırlarında bir evin duvarında kullanılan ve yerel kireçtaşından mamul yaklaşık dikey dikdörtgenler prizması biçiminde sunağın merkezinde Zeus büstü bulunan ve sol elinde asa tutan figürün sağ omzunun arkasında ise buğday başağı veya yıldırım demeti kabartması bulunur. Tanrı Zeus'a adandığı ifade edi-

day başağı, şimşek demeti veya çift ağızlı balta gibi belirteçlerden hiçbirini bulunmamaktadır. Adak sunaklarında büstleri görölen bir başkası Güneş Tanrısı Helios yaşamın sembolüdür ve aynı zamanda yemin tanrısıdır²¹. Ancak Helios'un önemli atributu olan başını çevreleyen şua tacının Trebenna büstünde görölmediğini belirtmek gerekir. Sunak adanan bir başka önemli tanrı yine belirtildiği üzere Ay Tanrısı Men'dir. Men kültü çok yaygın olmakla beraber özellikle Pisidia Antiokheia'sı bu kültün merkezidir ve Lykaonia, Lykia ve Kilikia'da bulunan mezar yazıtlarından anlaşıldığına göre bu bölgelerde aynı zamanda yeraltı tanrısı ve ölülerin koruyucusu olduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle sırtından çıkan hilal bulunan Men tasvirli adak sunağı örneği bilinir²². Trebenna büstünün sırtından yükselen hilal betimi bulunmadığından bunun Men olarak tanımlanması da mümkün değildir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde sunak adanan mühim tanrılardan bir diğeri de Hermes'tir²³. Trebenna büstündeki bütün kırılma/aşınmaya rağmen başın çevresindeki düzenli dairesel iz, saçtan ziyade bir şapkaya yani görünmezlik şapkası *petasos*'a ait olabilir²⁴. Sol omuz üzerindeki nesnenin merkezindeki dairesel kavis ise bunun sihirli asa *kerykeion* olduğunu önermeye imkân tanır²⁵. Bu bağlamda bu büstün tanrı Hermes'e ait olduğu önerilebilir. Ayrıca Trebenna adak sunağı örneğinde *kerykeion*'un sol omuz üzerinde durması genel ikonografik tasvire uygundur. Çünkü büyük-küçük çeşitli boyutlarda olabilen *kerykeion*, Hermes'in sağ elinde bazen taşınsa da genelde sol elinde/kolunda/tafında taşınmaktadır veya gösterilmektedir²⁶. Yazıt ve büst ikonografisi düşünöldüğünde söz

len bu sunak MS II-III. yüzyıla tarihlenmektedir. Yine yakın civarda ve benzer formda iki sunağın üzerinde tanrı Zeus büstü bulunur, sağ omzunun arkasında asa, sol omzunun üstünde üzüm salkımı bulunan her iki sunak da MS II-III. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Baldıran 2019a, 34, 37-39, 75-77, 107-108, 112-117 fig. 38-40, 48-52, 56-59 kat. no. 11, 16-17). Zeus'a adanmış olan ve üzerinde şimşek demeti tasvirleri bulunan sunak örnekleri için ayrıca bk. Dökü & Kileci 2023, 85-88 fig. 10a-13; Zeus için adak sunaklarında Zeus büstü ve çift ağızlı balta da olabilmektedir (Uygun 2021, 9).

²¹ Örneğin Bayavşar ve Yenice'den MS II-III. yüzyıla tarihlenen iki sunağın birer yüzünde tanrı Helios başında şua tacıyla görölür (Baldıran 2019a, 29-30, 37-38, 68-69, 106 fig. 35, 54-55. kat. no. 10, 16; Erten 2007, 212-213, 345, 369). Güneş Tanrısı Helios, Apollon'dan farklıdır ve doğal bir güç olarak güneşin kendisidir. Her şeyi görüp gözetir; adil, kuvvetli ve yakışıklıdır. Başında ışınlarla çevrili bir taç taşır. Beyaz at, horoz ve kavak onun simgeleridir (Ful 2008, 123). Osmaniye Hierapolis-Kastabala sikkelerinde Helios'un yanında görölen meşale, onun ışık ile bağlantılı bir tanrı olması nedeniyle burada gösterilmiştir. Işık veren bir tanrı olarak bereket üzerinde de etkilidir (Erten 2011, 205-206). Anadolu Helios kültü konusunda daha detaylı bilgi için bk. Erten 2007, 30 vd.

²² Bayavşar'dan MS II-III. yüzyıla tarihlenen bir sunağın "C" yüzünde Ay Tanrısı Men'in arkasından simgesi hilal motifi yükselmektedir. Ayrıca tanrı Men genelde Frig başlığı taşımaktadır (Baldıran 2019a, 31-32, 68-69, 104-106, fig. 32, 34-35, kat. no. 10). Bu sunağa ilişkin ayrıca bk. Baldıran & Gider 2014, 21-27.

²³ Örneğin Ağlasun Vadisi Batı Kesimi ve Ağlasun içinde yürütölen 2018 yılı yüzey araştırmaları sırasında Kum Mahallesi'nde Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yaklaşık dikdörtgen formlu bir sunak üzerinde Hermes kabartması bulunmaktadır (Willet & Poblome 2019, 259 fig. 6). Ayrıca Burdur Müzesi'nden bir yüzünde Hermes, diğer yüzünde *kerykeion* bulunan yaklaşık dikdörtgenler prizması biçimindeki adak sunağı Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Uygun 2021, 81-82 kat. no. 20).

²⁴ *Petasos* için bk. Erhat 1996, 120; Vernant 2009, 178.

²⁵ *Kerykeion* için bk. Roman & Roman 2010, 220; Uygun 2016, 222.

²⁶ Örneğin MS II-III. yüzyıla tarihli Afyon İncehisar'dan bir stel üzerinde ortada oturan Zeus'un solunda ayakta duran Hermes, *kerykeion*'u sol omuzunda taşımaktadır (Akyürek Şahin 2007, 85). Bu gösterime bir başka örnek olarak Milet Sarapeion tavan kesitinde *kerykeion*, Hermes büstünün sol tafında betimlenmiştir (Knackfuss

konusu Trebenna sunağının tanrı Hermes'e adandığını belirtmek mümkündür.

Asası *kerykeion* (*caduceus*) ve görünmezlik şapkası *petasos* dışında para kesesi *marsupium* ve kanatlı ayakkabıları/sandaletleri *talaria* gibi belirteçleri bulunan ve Hellen Panteonu'nun çok önemli bir üyesi olan Hermes, daha çok haberci vasfıyla tanınmaktadır. Ancak o aynı zamanda tüccar, zanaatkar ve hırsızların da koruyucu tanrısıdır²⁷. Yine çobanlar da bu tanrının koruması altındadır²⁸. Hermes'in kötülüklerden koruduğuna ve savaşlarda muhafaza edici gücünün yanında örneğin girişleri, yolları ve agoraları koruduğuna da inanılmıştır²⁹. Hermes, khitonik bir tanrı olarak canlılar dünyası ile ölümler dünyası arasında önemli bir rol oynamaktadır. Ölümlerin ruhlarını taşıma görevine bağlı olarak *khitonios* ve *psykhopompos* gibi epitetleri de bulunur³⁰.

Yukarıda belirtildiği üzere büstün üzerinde yazıt ve yazıtın üst kısmında ise ana hatları belirtilmiş akroterlerin arasında kabartma olarak içe kıvrık boğa boynuz (?) uçları veya hilal (?) uçları gösterilmiş olabilir. Ayrıca bu bezeme arka taraf hariç iki dar yüz üst kısma da işlenmiştir. Bununla birlikte bu bezeme, alanı dolduran bir süsleme unsuru mudur ya da Hermes ile pek bilinmeyen/keşfedilmeyen bir bağlantısı var mıdır? Bunu anlamlandırmak veya yorumlayabilmek bir zorluk içermektedir.

Trebenna sunağında içe kıvrık betimleme eğer boğa boynuz uçları olarak yorumlanırsa şayet, bu tarımsal üretim, bolluk-bereket gibi bir düşünceyle bağlantılı olabilir. Nitekim örneğin Zeus ve bereket düşüncesiyle bağlantılı olabilecek üzüm salkımı ve başak gibi sembollerle birlikte verilen boğa başı kabartmaları bilinmektedir³¹. Benzer biçimde ve yerel bir inanış kapsamında Trebenna'da belki Hermes aynı zamanda bolluk-bereket ile ilişkili görülmüş ve bu nedenle kendisine adanan bu sunak üzerinde bolluk-bereketi işaret etmek istercesine boğa boynuz (?) uçları işlenmiş olabilir.

Belirtildiği üzere söz konusu bezemenin hilal uçları olarak yorumlanması da mümkündür. Nitekim benzer formda bazı adak sunaklarında hilal motifi görülür³². Ayrıca hilal, bilhassa Ay Tanrısı Men ile Ay Tanrıçası Selene'nin atribütüdür ve Zeus'da da ilişkili görülür. Hilal, gizli erdem ve güçlere işaret eden bir sembol olabilir ve mezar ikonografisinde ölümden sonraki hayatın ve teslimiyetin sim-

1924, 201 abb. 211). Bronz figürin/heykelciklerin sol elinde/kolunda/tafında *kerykeion* taşınan örnekler için bk. Çelik *et al.* 2022, 247, 250, 256 fig. 1-2, 7 dn. 21.

²⁷ Tanrı Hermes'in kişilik ve özelliklerine yönelik detaylıca bk. Camp 1980, 12; Erhat 1996, 140-141; Grimal 1997, 285-287; Can 2016, 99-100.

²⁸ Erhat 1996, 141; Bonnefoy 2000, 402.

²⁹ Hermes'in, kötülüklerden koruyan, girişlerde duran, girişleri koruyan, kapı menteşelerinden sorumlu olarak giriş-çıkışları kontrol eden, yol muhafızı, yol koruyan, lider, yandaş, taraftar, takipçi, yolların kavşak noktalarında duran, sınırlarda ve hudutlarda olan, iyi işaretler veren, iyi haberler getiren, agorada duran, agorayı koruyan, savaşlarda muhafaza eden gibi vasıfları da bulunur, bk. Radulović *et al.* 2015, 51-52; Hermes'in epitet ve/veya vasıfları için ayrıca bk. Fox 1916, 193-194; De Waele 1927, 29-75; Brown 1990, 3 vd.; Nilsson 1992, 501-510.; Bonnefoy 2000, 401-406; Liapis 2006, 206-207; Erten 2007, 95 vd.; Larson 2007, 144-155; Ful 2008, 107-112; Versnel 2011, 316-377; Vergados 2013, 228 vd.; Allan 2018, 1 vd.

³⁰ Radulović *et al.* 2015, 48-49.

³¹ Afyon civarından bir yüzünde boğa başı kabartması taşıyan örnekler için bk. Akyürek Şahin 2007, 79-82 fig. 46-50.

³² Örneğin Yenice'den MS II-III. yüzyıla tarihlenen sunağın bir yüzünde Helios ile bağlantılı şua motifinin üst kısmında yani taç kısmında, akroterler arasındaki bölümde uçları yukarı bakan bir hilal motifi ve bu hilal motifinin içindeki boşluğa rozet (rozet burada yıldızı da temsil edebilir?) motifi yerleştirilmiştir (Baldran 2019a, 37, 115 fig. 54-55 kat. no. 16).

gesi olabilir³³. Söz konusu motifin hilal (?) olarak değerlendirilmesi durumunda ve yine yerel inanış doğrultusunda Hermes ile bağlantılı gizli erdem, ölüm sonrası hayat ve teslimiyetin bir sembolü olarak bu sunağa işlendiği düşünülebilir. Zaten Hermes ve inancının oluşumunda kaynaklık edebilecek önemli bir figür olarak Luvi Ay Tanrısı Arma nerilmiřtir³⁴. Dolayısıyla ve belki de Anadolu kökenine uygun gelenek ve yerel inanç bağlamında Trebenna'da tanrı Hermes'in ay/hilal ile ilişkili grldği düşünülebilir. Ancak yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere ve altını tekrar çizmek gerekirse, benzerlik üzerinden söz konusu motif boğa boynuz (?) uçları veya hilal (?) uçları biçiminde yorumlanmıştır ve asıl ilişkili olduğu tanrılar da göz önüne alınarak yerel inanç bağlamında Hermes ile benzer bir yönünün olup olmadığı hususunda yorumlar/değerlendirmeler yapılmıştır. Nitekim bu motif sanatçının tercihiyle alanı dolduran bezeme amaçlı bir unsur olarak da tercih edilmiş olabilir. Yani motifin hangi işlevle kullanıldığı kesin bilinmemektedir ve bu yüzden sadece birkaç öneri getirilebilmektedir.

Trebenna'dan söz konusu sunak, *Loukios* tarafından koruyucu vasıflarından biri veya birkaçı doğrultusunda tanrı Hermes'e adanmış olabilir. Bununla beraber Hermes'in *psyhopompos* yani ruhlar taşıyıcısı/kılavuzu vasfının olması ve sunağı adayan *Loukios*'un yazıtta o sırada ölmüş olması gereken dedesinin babası *Artas*'ın adını dahi anması, bu adak sunağının *sepulkral* yani mezar-cenaze merasimiyle ilgili bir yönünün de olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim sunaklarda büst betiminin varlığı *sepulkral* bir kullanıma da işaret etmektedir³⁵. Buna karşın Trebenna'da geldiği yere dair bir bilginin bulunmaması dolayısıyla bunu kesin bir Şekilde *sepulkral* yönlü bir sunak olarak tanımlamak bu aşamada mümkün değildir. Bu nedenle rnek, Hermes'in agora ve/veya yolcuların koruyucusu vasfı ya da başkaca bir koruyucu özelliği doğrultusunda da adanmış olabilir. Nitekim sunağın Trebenna Nekropolisi'nden olup olmadığı bilinmediği gibi yazıtında da mezar bağlantılı olduğunu gösterir çok belirgin/doğrudan/kesin bir bilgi de bulunmamaktadır.

³³ Hilal motifi genellikle Men, Selene ve Zeus'un simgesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca hilal diğer astral sembollerle birlikte, Hellenistik Dönem Zeus kültünün işareti olarak kabul edilmektedir. Hilal bezemesinin ölümden sonraki hayatın sembolü veya ölen kişinin kabul ettiği inancın bir sembolü olabileceği ancak bunun kesin olmadığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra hilal, Men'in koruması altındaki mezar anıtlarında teslimiyetin bir sembolüdür. Hilal motifi her zaman gizli erdem ve gizli gçlere işaret eden bir sembol olarak tanınmıştır. Doğu Dağlık Kilikia mezar sanatında sıkça grlen hilal veya yarımay, Men ve Selene ile ilişkilendirilmektedir (Baldıran 2019a, 30-31, 42-43). Ayrıca Lykaonia, Lykia ve Kilikia mezar yazıtlarından anlaşıldığına göre Men bu bölgelerde yeraltı tanrısı ve ölülerin koruyucusu vasıflarına sahiptir (Baldıran 2019b, 123). Ay Tanrısı Men, aynı zamanda ailenin koruyucusu ve doğurganlıkla ilgilidir ve kadınların aybaşı tanrısıdır. Lydia'da şıfa veren, bereket ve nehirlerle ilgili bir tanrı grlr. Buna ek olarak mezar koruyucusu, egemen ve göksel bir tanrıdır. Adalet ve cezalandırma yönü de vardır. Türkan 2012, 338 vd.; Men konusunda daha detaylıca bk. Erzen 1953, 1 vd.; Karamut 1989, 177 vd.; Bildik 2003, 12 vd.; zdemir 2020, 117 vd.

³⁴ elik 2021, 49, 54-60.

³⁵ Tarkan 2011, 31; Ayrıca mezar sunak formları sembolik Şekilde mezar stelleri olarak da kullanılmıştır. M IV-III. yüzyıllarda nekropolislerde yoğun olarak kullanılan mezar stellerine bir diğer seçenek olarak mezar sunakları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sunaklar; salt sunular için olmayıp aynı zamanda mezar stellerine benzer biçimde eserin kime ait olduğu, Őahsın sosyal statüsü, kültürel kimliği ve günlük yaşamına dair çok geniş bir perspektifte bilgiler verir (Uygun 2021, 15). Mezar sunakları için ayrıca bk. Altmann 1905, 1 vd.; Boschung 1987, 14 vd.

Tarihlendirme

Trebenna adak sunağı üzerinde oldukça yıpranmış ve belirsizleşmiş iki satır halindeki yazıtın kesin tarihlendirme için kullanılmasının mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Çünkü harf yükseklik ortalamasının 1 cm olması ve kesin tarihlendirme için kullanılacak herhangi bir harf karakterinin bulunmaması yazıtın kendi başına bir tarih vermesini engellemektedir. Bunun yanında yukarıda belirtildiği üzere Anadolu'da Roma Dönemi yaklaşık dikdörtgen formlu sunaklarda gövde, taç ve kaideyi önemli özellik olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda Trebenna'dan yaklaşık dikdörtgen formda olan, üzerinde yazıt ve Hermes büstü bulunan 2.6.99 Envanter Numaralı sunak öncelikle bu tarife uymaktadır. Nitekim benzer örneklerin Roma İmparatorluk Dönemi'nde yoğunlaştığı görülür ve bazı örnekler MS I. yüzyıla tarihlenirken bazıları ise MS II-IV. yüzyıl aralığına önerilmiştir³⁶. Bununla birlikte aşağıda detayları verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere benzer form, yazıt ve/veya büst şablonu barındıran Roma Dönemi örneklerinin daha çok MS II-III. yüzyıla tarihlendiği anlaşılmaktadır³⁷. Ayrıca Trebenna yakın civarında teknesinde/kapağında benzer/yakın büst bulunan yerel üretim bazı lahitler MS II-III. yüzyıla tarihlendirilmektedir³⁸. Bu kapsamda Trebenna'dan adak sunağını

³⁶ Limyra'dan üzerinde yazıt bulunan dikdörtgen prizması biçimli bazı adak sunakları Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmiştir (Wörrle 1999, 269-272 abb. 1-2, 4-7). Burdur Müzesi'nden bir yüzünde Hermes, diğer yüzünde *kerykeion* bulunan yaklaşık dikdörtgenler prizması biçimindeki adak sunağı Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. (Uygun 2021, 81-82 kat. no. 20). Yine Limyra'dan 3 adet adak sunağı MS I. yüzyıla önerilmiştir (Wörrle 1999, 270-272 abb. 3, 8-9). Fethiye Müzesi'nde dikdörtgen formlu bir grup adak sunağı MS II-IV. yüzyıl aralığına tarihlendirilmiştir (Özdemir 2018, 332, 339 fig. 2-4). Mezarla ilişkili değerlendirilen Akmonia kökenli bir grup taşınabilir *bomos*, genel olarak Roma İmparatorluk Dönemi MS III-IV. yüzyıl tarihli (Küçükcan 2019, 51-59, kat. no. 14-22).

³⁷ Afyon'dan bir yüzünde Zeus (?) büstü bulunan ve Trebenna örneğine yakın dikdörtgen formlu adak sunağı, Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde II-III. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Akyürek Şahin 2007, 80). Aizanoi'de dikdörtgen formlu olan ve üzerinde büst bulunan 3 adet adak sunağından ilkinde karı-koca büstü, ikincisinde bir erkek büstü ve üçüncüsünde ise iki erkek kardeş büstü bulunmaktadır. Bu adak sunaklarından kat. no. 14: MS 125-190, kat. no. 47: MS 125-200 ve kat. no. 49: MS 190 civarına tarihlenmiştir. Ayrıca yine benzer formda olup girland üstü boşluğunda büst bulunan kat. no. 29: MS II. yüzyıl sonları, kat. no. 42 ve 44: MS 175-210 civarı, kat. no. 50: MS III. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir (Yalçın 2023, 57). Ereğli Müzesi'nden Zeus'a adanmış dikdörtgen formlu bir sunak MS 200-215 arasına önerilmiştir (Abay 2020, 199-206). Konya ili sınırlarında yaklaşık dikdörtgenler prizması biçiminde olan ve Zeus'a adanan sunaklar MS II-III. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Baldiran 2019a, 34, 37-39, 75-77, 107-108, 112-117 fig. 38-40, 48-52, 56-59 kat. no. 11, 16-17). Kemer ilçesi, Ağva Deresi civarından getirilen ve Herakles'e adanan sunak, genel özellikleri ve yazıtıyla 212 yılı sonrası olmak kaydıyla MS III. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Çelik 2020, 127-139). Antalya Müzesi'nden yakın formda adak sunağı, yazı karakteriyle MS III. yüzyıla tarihlenmiştir (Gökalp Özdil 2016, 254). Anadolu dışında Colonia Flavia Scupi'den Venüs'e adandığı yazıtından anlaşılan dikdörtgen formlu adak sunağı büyük olasılıkla Hadrian Dönemi olmakla beraber MS II. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Basotova 2011, 359-364). Belgrad sınırlarında St. Petka Ortodoks Kilisesi duvarında üzeri yazıtlı dikdörtgen prizması formundaki sunak MS II. yüzyıl ikinci yarısına (MS 150-200) tarihlenmiştir (Vujović 2009, 149-155). Üzerinde yazıt bulunan Dacia Bölgesi sınırlarındaki Porolissum'dan dikdörtgenler prizması biçiminde adak sunakları genel olarak MS II-III. yüzyıla tarihlenmiştir (Zăgreanu 2016, 203-234).

³⁸ Kapağı üzerinde silinmiş büst bulunan Karabucak Lahdi MS II-III. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Atalay *et al.* 2022, 111,122). Üzerinde büstler bulunan Hisarçandır'dan Marcus Aurelius Kamoas ve ailesine ait Lahit MS III. yüzyıl

MS II-III. yuzyıla önermek mümkündür.

Sonuç

Antalya Müzesi 2.6.99 Envanter Numaralı sunak Trebenna kökenlidir. Ancak Trebenna'da nasıl bir yerden geldiğine ilişkin herhangi bir bilgi olmadığından buluntu noktasına ilişkin tanımlama veya yorumlarda bulunmak mümkün değildir. Trebenna örneği gövdesi, üste doğru genişleyen silmeli taç yapısı, alta genişleyen yine silmeli kaide yapısı ve altındaki oturtma oyuğuyla yaklaşık dikdörtgen formlu taşınabilir bir adak sunağıdır. Merkezindeki Hermes büstü ve yazıtıyla Trebennalı *Loukios* adında bir kişi tarafından tanrı Hermes'e adanmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak eserin bir adak sunak olmasının yanı sıra *sepulkral* bir fonksiyonu da söz konusu olabilir. Sunağın ön ve iki dar yüzünün üst/taç kısmında görülen içe kıvrık betimleme eğer boğa boynuz (?) uçları olarak yorumlanırsa bunun yerel bir Hermes inancı doğrultusunda tarımsal üretim, bolluk-bereket gibi bir düşünceyle yapılmış olduğu düşüncesi öne sürülebilir. Ayrıca söz konusu motifin hilal (?) uçları biçiminde değerlendirilmesi durumunda ise yine yerel inanış bakış açısıyla Hermes bağlantılı gizli erdem, ölüm sonrası hayat ve teslimiyetin bir sembolü olarak gösterildiği düşünülebilir. Ancak bu bezemenin tanrı Hermes ile bir arada kullanımının yokluğu şimdilik hangi işlevle kullanıldığını kesin olarak söylemimize olanak sunmamaktadır. Nitekim bu bezemelerin sanatçının tercihiyle sahne dolduran bir motif olarak kullanılmış olması da söz konusu olabilir. Bunun yanında Trebenna sunağı ölçülerindeki orantısızlıklar sanat kalitesini düşürmekle birlikte özellikle yukarıda da değinildiği üzere yakın civarda görülen bazı yerel işçilikli lahitlerdeki benzer büst örnekleri, bu sunağın ticari yolla gelmeyi Trebenna'da yerel bir usta tarafından yapıldığını, dolayısıyla yerel kireçtaşı üzerine yerel üretim olduğunu önermeye imkân kılmaktadır. Ayrıca bu sunak, döneminde Trebenna'da tanrı Hermes'e ilişkin dinsel inanış ve/veya tapınımı göstermesi bağlamında önemlidir. Trebenna antik kentinde kesin hangi yapı veya yerden getirildiği bilinmese de bu çalışmayla tanrı Hermes'e adanan bu sunağın ilgili kent/bölge arkeolojisi ile bu tip sunakların daha anlaşılır hale gelmesine küçük bir katkı sağlamağının ifade edilmesi de mümkündür.

ortalarına tarihlenmiştir (Çelik *et al.* 2018, 181-194). Antalya Hurma mevkiinden ele geçen ve üzerinde kadın/erkek büstü bulunan Hurma Çiftçi Lahdi MS III. yüzyıla önerilmiştir (Çelik 2019, 231, 245). Gökdere yakınlarında üzerinde kadın/erkek büstleri bulunan Beşiktaş ve Kırtepe lahitleri yazıtlarıyla MS III. yüzyıla tarihlenmektedir (Tüner Önen *et al.* 2017, 346 vd.).

BİBLİYOGRAFYA

- Abay N. 2020, "Konya Ereğli Müzesi'nden Bir Zeus Sunağı". *TÜBA-KED* 21, 199-208.
- Adıgüzel A. 2015, *Keramos Sunakları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi. Muğla.
- Akyürek Şahin N. E. 2007, "Neue Votivsteine aus dem Museum von Afyon". *Gephyra* 4, 59-115.
- Allan A. 2018, *Hermes*. London – New York.
- Altmann W. 1905, *Die Römischen Grabaltäre der Kaiserzeit*. Berlin.
- Atalay S., A. Çelik & C. Ayabakan 2022, "Horoz Betimli Karabucak Lahdi". *Phaselis* VIII, 109-125. Doi: 10.5281/zenodo.7037490
- Baldıran A. & Gider Z. 2014, "A Rectangular Votive Altar from Lycaonia Region". *Anodos. Studies of the Ancient World* 11/2011, 21-28.
- Baldıran B. 2019a, *Güney Lykaonia Bölgesi Sunakları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya.
- Baldıran B. 2019b, "Lykaonia Bölgesi Zeus Sunakları: Beyşehir-Seydişehir İlçeleri ve Civarı". *Amisos* 4/7, 118-136.
- Basotova M. 2011, "A Votive Altar dedicated to Venus, from Colonia Flavia Scupi". *Folia Archaeologica Balkanica* II, 359-366.
- Berges D. 1986, *Hellenistische Rundaltäre Kleinasiens*. Freiburg.
- Bildik T. 2003, *Anadolu'da Men Kültü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi. Erzurum.
- Blakolmer F. 1999, "Zum Grab des Ploutiades'in der Nekropole V von Limyra". Eds. P. Scherrer, H. Taeuber & H. Thür, *Steine und Wege. Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Geburtstag*. Wien, 261-268.
- Bonnefoy Y. 2000, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarında Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü* (I. Cilt A-K). Ankara.
- Boschung D. 1987, *Antike Grabaltäre aus den Nekropolen Roms*. Bern.
- Bronner O. 1947, "The Corinthian Altar Painter". *Hesperia* 16/3, 214-223.
- Brown N. O. 1990, *Hermes the Thief: The Evolution of a Myth*. Great Barrington.
- Bulut S. 2018, "Lykia'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Üzerine Bir Ön Değerlendirme". *Cedrus* VI, 675-700.
- Camp J. McK. 1980, *Gods and Heroes in the Athenian Agora*. Meriden-Connecticut.
- Can Ş. 2016, *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul.
- Coulton J. J. 2005, "Pedestals as "altars" in Roman Asia Minor". *AnSt* 55, 127-157.
- Çelik A. 2019, "Hurma Çiftçi Lahdi". *Phaselis* V, 231-249. Doi: 10.18368/Pha.1901
- Çelik A. 2020, "Roma Dönemi Yazıtlı Bir Herakles Sunağı". Eds. D. A. Arslan et al., *4. Uluslararası Akdeniz Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı* 9. Mersin, 127-145.
- Çelik A. 2021, "Öncesi ve Antik Çağ Gelişimiyle Hermes ve Oluşumunda Özellikle Anadolu Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 168, 49-70.
- Çelik A., M. Kılınc & B. Özcan Özlü 2022, "Antalya Müzesinden Bir Grup Bronz Hermes (Merkür) Figürini". Eds. M. Demirel, M. Arslan, S. Atalay & U. Orhan, *Antalya Müzesi 100 Yaşında: Antalya'nın Arkeolojik Mirası* I. Ankara, 247-264.
- Çelik A., S. Atalay & F. Büyükyörük 2018, "Hisarçandır'dan Ele Geçen Marcus Aurelius Kamoas ve Ailesine Ait Lahit Mezar". *Phaselis* IV, 181-198. Doi: 10.18367/Pha.18012
- Çevik N., B. Varkıvanç S. Bulut & E. Akyürek 2003, "Trebenna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları". *AST* 21, 265-278.
- De Waele F. J. M. 1927, *The Magic Staff or Rod in Greco-Italian Antiquity*. Gent.
- Dökü F. E. & Kileci Ş. 2023, "Rock Reliefs of Zeus and his Thunderbolt in the High Plateau Settlements of Kabalis/Kabalia". *Anadolu Anatolia* 49, 73-96.
- Erhat A. 1996, *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul.

- Erten E. 2007, *Küçük Asya'nın Güneyindeki Helios Kültleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Erten E. 2011, "Hierapolis-Kastabala'da Helios Tapınımına Dair Bazı Gözlemler". Eds. H. Şahin, E. Konyar & G. Ergin, *Özsait Armağanı: Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler*. Antalya, 189-211.
- Erzen A. 1953, "Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında". *Belleten* 27-65, 1-14.
- Estin C. & Laporte H. 2002, *Yunan ve Roma Mitolojisi*. Çev. M. Eran, Ankara.
- Fox W. S. 1916, *The Mythology of All Races: Greek and Roman I*. Boston.
- Fraser P. M. 1977, *Rhodian Funerary Monuments*. Oxford.
- Ful Ş. D. 2008, *Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi. Erzurum.
- Gökalp Özdil N. 2016, "Antalya Müzesi'nden Yeni Adak Yazıtları". *Phaselis* II, 245-258. Doi: 10.18367/Pha.16017
- Grimal P. 1997, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*. Çev. S. Tamgüç, İstanbul.
- Gülsefa G. 2023, *Myndos-Asar Adası Apollon Arkhegetes Kutsal Alanı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi. Bursa.
- Gürer A. 2006, *Örneklerle Sunak Tipolojisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Hastings J. 1908, *Encyclopaedia of Religion and Ethics I*. Edinburgh - New York.
- Karamut İ. 1989, "Pisidia Antiocheia'sı Yakınında Bulunan Men Kutsal Alanı". *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 48, 177-187.
- Kırdemir N. 2000, "Hitit Sanat Eserlerinde Sunak Betileri". *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi* 1/2, 159-172.
- Knackfuss H. 1924, *Der Südmarkt und die benachbarten Bauanlagen, Milet 1/7*. Berlin.
- Korkut T. 2008, "Adak Sunaklar Işığında Lykia'da Artemis Kültü". Eds. İ. Delemen, S. Çokay Kepçe, A. Özdizbay & Ö. Turak, *Euergetes. Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı II*, İstanbul, 727-734.
- Kortanoğlu R. E. 2015, "Yunan Tapınağı Olarak İsimlendirilmiş Yapının Temel Doğasına Yüklenmiş Anlam/lar". *Colloquium Anatolicum* 14, 76-95.
- Küçükcan M. 2019, *Akmonia Antik Kenti Mezar Stelleri ve Bomoslar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi. Uşak.
- Larson J. 2007, *Ancient Greek Cults: A Guide*. New York – London.
- Liapis V. 2006, "Ghosts, wand'ring here and there: Orestes the revenant in Athens". Eds. D. Cairns & V. Liapis, *Dionysalexandros: Essays on Aeschylus and his fellow tragedians in honour of Alexander F. Garvie*. Swansea, 201-232.
- Nilsson M. P. 1992, *Geschichte der Griechischen Religion: Die Religion Griechenlands bis auf die Griechisch Weltherrschaft*. München.
- Ohnesorg A. 2005, *Ionische Altäre: Formen und Varianten einer Architekturgattung aus Insel-und Ostionien* 21. Berlin.
- Onur F. 2005, "III. Tarih: III.I. Roma Dönemi". Eds. N. Çevik & B. Varkıvaç & E. Akyürek, *Trebenna: Tarihi, Arkeolojisi ve Doğası* (Its History, Archaeology and Natural Environment). (Adalya Ekyayın Dizisi I). İstanbul, 7-20.
- Orhan S. 2023, *Patara Sunakları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya.
- Özdemir Ş. B. 2018, "Fethiye Müzesi'nden Bir Grup Kabartmalı Sunak Işığında Lykia'da Artemis'in Farklı İkonografileri". *Cedrus* VI, 329-345.
- Özdemir Ş. B. 2020, "Silyon'da Men Kültü". Eds. M. Taşkıran, *Silyon Araştırmaları I: Yüzey Araştırmaları Işığında Silyon ve Çevresi*, İstanbul, 117-130.
- Radulović I., S. Vukadinović & A. Smirnov-Brkić 2015, "'ΟΥΔΕΝ ΠΡΟΣ ΤΕΝ ΚΑΟΠΙΕΝ"; - Hermes the Transformer". *Agora. Estudos Clássicos em Debate* 17, 45-62.

- Roman L. & Roman M. 2010, *Encyclopedia of Greek and Roman Mythology*. New York.
- Swindler H. 1932, "A Terracotta Altar in Corinth". *American Journal of Archaeology* 36/4, 514-520.
- Şahin M. Ç. 1972, *Die Entwicklung der Griechischen Monumentalaltäre*. Bonn.
- Tarkan D. 2011, *Kibyra Kabartmalı Sunakları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya.
- Tekçam T. 2007, *Arkeoloji Sözlüğü*. İstanbul.
- Tüner Önen N., B. Gürel & A. Akçay 2017, "Phaselis Teritoryumunda Tespit Edilen Lahitlerin RTI Metodu Işığında Arkeolojik ve Epigrafik İncelemeleri". *Phaselis* III, 343-369.
- Türkan A. 2012, "Men, Mensis, Moon: Ay Tanrı Men, Özellikleri ve Kültü". Eds. T. Yiğit, M. A. Kaya & A. Sina, *Ömer Çapar'a Armağan*. Ankara, 333-348.
- Uygun Ç. 2016, "Silifke Müzesi'nden Mitolojik Figürlü Kameolar ve Gemmeler". *Cedrus* IV, 219-242.
- Uygun G. 2021, *Burdur Müzesi'nden Bir Grup Dörtgen Sunak*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi. Burdur.
- Vergados A. 2013, *A Commentary on the "Homeric Hymn to Hermes"*. Berlin – Boston.
- Vernant J. P. 2009, *Torunuma Yunan Mitleri: Evren, Tanrılar, İnsanlar*. Çev. M. E. Özcan, İstanbul.
- Versnel H. S. 2011, *Religions in the Graeco-Roman World: Coping With the Gods Wayward Readings in Greek Theology*. Leiden – Boston.
- Vujović M. 2009, "A Newley-Discovered Roman Altar from Surçin". *Starinar* 59, 149-157.
- Willet R. & Poblome J. 2019, "Archaeological Surveying in the Western Part of the Ağlasun Valley and within Ağlasun, 2018 – Ağlasun Vadisi Batı Kesimi ve Ağlasun İçinde Yürütülen Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, 2018". *ANMED* 17, 255-261.
- Wörle M. 1999, "Artemis und Eleuthera in Limyra". Eds. P. Scherrer, H. Taeuber & H. Thür, *Steine und Wege. Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Geburtstag*. Wien, 269-274.
- Yalçın K. 2023, *Aizanoi Antik Kenti Bomoslari*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi. Kütahya.
- Yavis C. G. 1949, *Greek Altars: Origins and Typology*. Saint Louis.
- Zăgreanu R. I. 2016, "Votive Statue Bases and Votive Altars from Porolissum". *Acta Musei Napocensis* 53/1, 203-248.